

## KÂTİPLERİN KILAVUZ KİTABI OLARAK MÜNŞEÂTLAR\*

Kabul Tarihi: 17.08.2016

Yayın Tarihi: 31.10.2016

Oğuzhan ŞAHİN\*\*

### Öz

İnşânın oluşumunda Hz. Muhammed'in komşu ülkelerin hükümdarlarına göndermiş olduğu mektupların önemli bir yeri vardır. Bu mektupların yazılması için kâtipler tayin edilmiştir. İslâm'ın bu ilk yıllarında kâtiplik çok şerefli bir vazife olarak görülmüştür. Zamanla bürokratik yazışmaların kurumsal bir hale dönüşmesiyle kâtipliğin de kurumsallaşması kaçınılmaz bir hâl alır. Kâtipliğin kurumsallaşması ile birlikte kâtiplerde, çeşitli şartlar aranmış ve yazışmalarda dikkat etmeleri gereken noktalara, kitâbet ve kâtipliğin âdâbına münşeât mecmualarında yer verilmiştir.

Bu yazı çerçevesinde “inşâ, kitâbet, münşî, kâtip, yazıcı” gibi kavramlar üzerinde durulmuş ve münşeât mecmualarının kitâbetin şartları ve kâtipliğin âdâbı noktalarında kâtiplere önemli bir kılavuz oluşları ortaya konmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** münşeât, kâtib, çekirdek münşeât, kitâbet, inşâ

## THE MUNŞAAT'S AS A GUIDING BOOK FOR CLERKS

### Abstract

The letters which Hz. Muhammed sent to the rulers of neighboring countries play a significant role in the formation of prose. The clerks had been assigned to write these letters. Clerkship was evaluated as a very honorable duty in the early years of Islam. As bureaucratic correspondence eventually started to be institutionalized, the clerkship also became the part of this inevitable process. With the institutionalization of clerkship, thereafter clerks should have met various requirements and the points to consider, literary composition, and the customs of clerkship had been discussed in the journals.

This article discusses the terms such as; prose, literary composition, munşî, clerk, writer and it tries to suggest that the journals had been significant guide for the clerks on the criteria of literary composition and the customs of clerkship.

**Keywords:** munşaat, clerk, origin of munşaat, criteria of literary composition, prose

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin  
Ki fesâd-ı rakamı sürümüzi şûr eyler  
Gâh bir harf sukûtiyla kılar nâdiri nâr  
Gâh bir nokta kusûriyla gözi kör eyler  
(Fuzûlî)

### Giriş

Edebî bir tür olarak inşânın ilk ne zaman kullanıldığı kesinlik kazanmamıştır. Fakat kelime ilk olarak Arap edebiyatında, Kudâme b. Ca'fer tarafından yaklaşık 901 yılında *inşâü'l-kitâb* (belirli bir usule göre mektup yazımı), *kitâb münşe* (kuralına uygun yazılmış mektup) ve *meclisü'l-inşâ* (dîvân-ı inşâ) şeklinde kullanılmıştır. İnşâ, İslâm devletlerinin bürokratik bir yapı kazanmasından sonra, muhtelif devletlerde değişik isimlerle anılan divan kâtipliği makamı işlerinin yürütülmesinde duyulan ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıkmış ve bu konuda yazılan eserler sırf mektup âdâbını konu almayıp bürokratik makamlar arasındaki yazışmalar bilgisini de içermiştir. Arap edebiyatında inşâ olarak vasfedilecek eserler iki grupta toplanabilir. Bunlardan birinci grubu kâtiplerin yazışmalarda örnek olarak kullandıkları *münşeât mecmuaları*, diğerini ise kâtiplere teorik bilgiler veren eserler oluşturmuştur. Arap edebiyatında inşâ ile ilgili ele geçen ilk eserler, didaktik mahiyetli münşeât mecmualarıdır. Fars edebiyatında inşâ kelimesini İslamiyet'e kadar *nâme-nivîsî* (mektup yazma) tabiri karşılamaktadır. Bu sanatla uğraşanlara eski İran'da *debîr* (münşî), bu mesleğe ise *âyîn-i debîrî* denilmektedir. Türk edebiyatında inşâ, dil bilimi terimi ve resmî yazışmaları konu edinen bir dal olmasının yanı sıra *bir tür kompozisyon tekniği ve güzel yazı yazma*

\* Bu yazı, “Mecmû'a-i Münşeât (TDK Ktp.A. 363/1) (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)” adlı yüksek lisans tezimizden faydalanılarak hazırlanmıştır.

\*\* Yrd.Doç.Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, ogsahin@gmail.com

sanatı olarak da kabul görmüş, bazen ise nesrin yerine geçecek tarzda kullanım alanı bulmuştur. (Durmuş, Kanar, Kurtuluş, Uzun ve Görgün, 2000: 334-342) *İnşâ* ya da *kitâbet* ile uğraşan kişilere *münşî*, *kâtib* ve *yazıcı* gibi isimler verilmiştir. Kâtib ve münşî, her ne kadar birbirine yakın anlamda kullanılsalar da münşî, kâtibe nispetle çok daha prestijlidir. Hatta bırakın kâtibi, hakikî bir münşî şâire dahi tercih edilmektedir. Edebî sahada birçok mâhir şâir boy göstermişken, şâirler nispetinde *hakiki münşî* yetişmemiştir. (Haksever, 1995: 13) Bazı münşeât mecmuaları münşiyi kendi içerisinde dört kısımda incelemiştir. Buna göre hakikî münşî, fikr-i kavîm ve tab‘-ı müstakîm sahibi olup Arapça ve Farsça’ya kâdir olmalıdır. Sarf, nahiv, me‘ânî, beyân ve bedî‘ gibi edebî ilimlere vakıf olmalı; belâgati ve fasîh şiirleri yeterince incelemiş bulunmalıdır. Ayet ve hadisleri iyi bilmeli, eşsiz hükümler ve misallerle yüklü olmalı ve galat tabirlerden uzak durmalıdır. (Münşeât Mecmuası, 2599: vr. 1b) Nazım ve nesirde herkesin kelîmâtının mertebesine ârif olmalı, kendi sözlerini mertebe-yi a‘lâya ulaştırmaya kuvvet ve becerisi bulunmalı, mertebe-i ednâdan sakınmalı, ayet ve hadisleri mahallinde kullanabilmelidir. (Miftâhu‘l-Belâga, 794: 13) Ayrıca yazı ile alâkalı hat, tezhib, cilt işinden iyi anlayan, bütün ilim ve fen üzerinde konuşup, her fende kitap telifine teşebbüs edebilen kimse hakiki münşîdir. (Haksever, 1995: 13) İkinci kısımdaki münşîler ise kuvvet-i inşâya mâlik olmayıp lâkin terâkib-i bülegânın çoğunu zabt eyleyüp birbirine rabta kâdir kimselerdir. Bu gruptakiler inşâ kabiliyetine sahip değildirler, ancak belâgat sahiplerinin terkiplerini zabt u rabta muktedirlerdir. Üçüncü grup münşîler, bülegânın fıkralarını rabt eder, ammâ beyne‘l-fikarât hasbe‘l-lakt selâset ve metânet veremezler. Yani belâgatçilerin fıkralarını topladıkları halde bunları birleştirip yazıya bir akıcılık kazandıramazlar. Dördüncü gruptaki münşîler, bülegânın fıkralarını asla rabt etmiş değil iken, ettim zannedenlerdir ki bunlara *kâtib* denilir. (Münşeât Mecmuası, 2599: vr. 1b-2a) Münşî ve kâtip kavramlarına ek olarak inşâ literatüründe “yazıcı” kavramı da kullanılmıştır. Yazıcılar, yazdığı her şeyden mümkün mertebe meal çıkar ise de imlâca ve rabita-yı kelimâce sehv ü hatası bulunan kimseler olarak inşâda yerlerini almışlardır. (Mehmed Nüzhet, 1302: 20) Tüm bu ifadelere rağmen münşî ve kâtip tanımlamalarına dair ortak bir kanaatin varlığından söz etmek mümkün değildir. Zira münşî için sıralanan övgü dolu sözler bazı münşeâtlarda kâtip için de sarf edilmiştir:

“Kâtipler Arapça ve Farsça’yı iyi bilmeli; aruz, kafiye, seci, mantık, beyân, bedî, tefsîr ve hadîse âşinâ; melâhatla imlâ ve fesâhatla inşâda mâhir olmalı; sevimli sözler (şîrin-kelîmât ve sükkerin-makâlât); tahrîr ve tabîrde tatlı ve yumuşak dil (azbü‘l-beyân ve ratbü‘l-lisân) kullanmalıdır.” (Mecmua, 3337; Aktaran: Kütükoğlu, 1986: 171)

İnşânın doğduğu İslâm’ın ilk yıllarında kâtiplik çok şerefli bir vazife olarak görülmüştür. Dört halife devri ve Emeviler zamanı boyunca silsile-i merâtibde, sonradan vezirin işgal edeceği yerde, sadece kâtip sıfatına sahip şahsiyetler bulunmuş olup, vezir sıfatı ancak Ebu‘l-Abbâs zamanında kullanılmıştır. Kâtipler sınıfı zamanla geniş bir yetkiye sahip olunca en yüksek dereceli memurlar bu sınıftan seçilmeye başlanmıştır. (Keskiner, 1996: 16)

### 1. Kitâbet ve inşânın özdeşleşmesi

Bilindiği gibi inşânın oluşumunda Hz. Muhammed’in mektuplarının büyük etkileri olmuştur. Hz. Peygamber komşu ülke hükümdarlarına gönderdiği mektuplarda genelde basit bir dil ve açık bir anlatıma başvurmuştur. İslâm’ın başlangıç dönemindeki bu mektupların kaleme alınması için kâtipler tayin edildiğinden İslâm’ın ilk *inşâ divânının* tohumları bu biçimde atılmıştır. Bazı kaynakların 636, bazılarının ise 641 yılı olarak zikrettikleri ilk inşâ divânının (Dîvânü‘r-Resâil) kuruluşu ise Hz. Ömer dönemine rastlar. Bu kurum Emevi ve Abbasiler döneminde aynı isimle varlığını sürdürür. Dîvânü‘l-Resâil, Fâtîmîler döneminde Dîvânü‘l-İnşâ adını alıp kurumlaşır. (Keskiner, 1996: 259-260) İlk dönemlerde sanat kaygısı gütmeyen bir dille oluşturulan inşâ numuneleri, Emeviler dönemiyle birlikte sözün yanı sıra söyleyişe de önem vermeye başlar.<sup>1</sup>

İnşâ divânının kuruluşuna kadar, bürokratik yazışmaları ifade etmek için *kitâbet*, bu alanda çalışanlara ise *kâtib* ünvanı verilmiştir. Hatta tüm ortaçağ boyunca, *kâtib* denildiği zaman akla gelen ne ilmî eserler telif edenler, ne de bunları çoğaltanlar olmuştur. Sadece hilâfet merkezinde çalışan özel sekreterlere *kâtib* denilmektedir. (Olgun, 2006: 47)

<sup>1</sup> Bu konuda ayrıca bkz. (Yalçınkaya, 2006), (Olgun, 2006).

Güzel ve sanatkârâne yazı yazan kimse önceleri *kâtib*, sonraları ise *münşî* diye adlandırılmaktadır. (Keskiner, 1996: 3) İnşâ divanının kuruluşundan sonra kitâbet ve inşâ terimleri birbiriyile özdeş hale gelmiştir. Kitâbet denince akla *kitâbetü'l-inşâ*dan başkası gelmez olmuştur. (Olgun, 2006: 47) Kitâbetle özdeş olarak kullanılmaya başlayan inşâ, güzel yazı yazma, dili sanatlı kullanma gibi genel anlamının yanında özel bir anlam kazanarak, kitâbetin kapsamında bulunan resmi yazışmaları da bünyesine katmıştır. (Olgun, 2006: 44)

İslâmiyet'in yazıya verdiği önem, kâtipliğin en şerefli mesleklerden biri sayılması, kitâbetin terfi için önemi, bürokratik yazışmaların kurumsal hale gelmesi gibi unsurlar göz önüne alınırsa kâtiplerin, bu çetin yolda yürürken kılavuzlara ihtiyacı olacaktır. İşte bu kılavuzluğu ya da el kitaplığını yapanlardan biri de münşeât mecmualarıdır.

## **2. Kâtiplere öğütler ve kâtipliğin şartları**

Birçok münşeât mecmuası kitâbet ve kâtipliğin âdâbını anlatmak suretiyle yazışmalarda muhababına yol göstermektedir. Kâtipliğin kurumsallaşmasından itibaren kâtiplerde çeşitli şartlar aranmış ve yazışmalarda dikkat etmeleri gereken noktalar münşeâtlarda dile getirilmiştir. El-Kalkaşandî'nin *Subhu'l-A'sâsına* göre, kâtiplerin *örfi* ve *vâcib* olmak üzere iki ana başlıkta şu vasıfları taşıması gerekmektedir. *Vacip olan vasıflar*: Müslüman olmak, erkek olmak, hür olmak, mükellef olmak, adaletli olmak, belâgat ehli olmak, akıllı ve ileri görüşlü olmak, şer'î hükümleri ve edebî sanatları bilmek, kararlı ve âli-cenap olmak, yeterli olmak. *Örfî vasıflar*: Fizikî yapısının uygun olması (orta boylu, vücuduna uygun büyüklükte kafaya sahip, yuvarlak yüzlü, sakallı, yumuşak huylu, giyim kuşamı temiz ve zarif, güzel ve yumuşak bir üsluba sahip, mimikleri tatlı olmalı) ve sanatını icra ederken takınacağı tavra kâtip dikkat etmelidir. (Keskiner, 1996: 17-21) Bir kâtibin yetişmesi için gerekli nitelikler ise İbn Abd Rabbihî tarafından kaleme alınan bir eserde şu biçimde dile getirilmektedir: Kâtip, kalemini zenginleştirecek güzel sözler, şiir, ahbâr, siyer ve gece sohbetlerinden istifade etmeli. Makâmât ve meşhur hatiplerin hutbelerini içeren kitapları okumalı, mantık bilmeli. Arapların savaşlarını, Farısların atasözlerini, mektuplarını, hayat tarzlarını, önemli olaylarını, savaş hilelerini, taktiklerini öğrenmelidir. Bunların yanında sicil ve güven mektupları yazabilmeli, iyi şiir yazmalı, aruz bilgisine sahip olmalı ve Kur'ân ayetlerini yerli yerinde kullanabilmelidir. Vezin ve kelime seçmeyi öğrenmeli, en çok tercih gören, manaca en fasîh olan, muktezâ-yı hâle en uygun, kısaca en asil kelimeyi düşünüp tartarak kullanmalıdır. (Keskiner, 1996: 21) El-Endelusî ise kâtibin kelime seçerken harflerin mahreç ve manalarına dikkat etmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre söz ne kadar tatlı, hoş ve kelimeyi oluşturan harflerin mahreçleri ne kadar kolay olursa, kulağa daha kolay yerleşir, gönüllerde kalıcı olur, ağızlar daha kolay ifade eder. Mana, görünmeyen ruha, kelime ise bedene benzer. Güzel ve asil bir mana, kendisi gibi asil kelimelerle ifade bulduğu takdirde açıklık kazanır. Çirkin ve uygun olmayan kelimelerle güzel bir mana ifade edilemez. Bu durum, güzel bir hanımın yırtık, eski elbiselerle küçük düşürülmesine benzer. (Keskiner, 1996: 21) Kâtiplerin eğitimine dair el-Kalkaşendî ise şunları söylemektedir: Sarf, me'ânî, beyân ve bedî bilgisi yanında hafız olmalı. Arapların övünç ve nefretlerini, cahiliye devri garip sözlerini, milletlerin tarihlerini, sultan kanunnamelerini, ilim dallarını ve hangi ilimde kimin öne çıktığını bilmeli; söz sanatları, nesir ve nazım hakkında malumatı olmalı. Milletlerin takvimlerini, önemli günlerini bilmeli, hat aletleri bilgisi yanında coğrafi bilgisi de bulunmalıdır. Hangi ülke kimlere komşudur, denizleri, ulaşım şekilleri, sırasıyla her devirdeki hükümdarları kâtip tarafından öğrenilmelidir. (Keskiner, 1996: 22) Bu sayılanlara ilave olarak, kâtibin yazısı güzel olmalıdır. Okunamayacak kadar kötü bir yazı yahut yanlış yazılan kelimeler kâtip için büyük bir ayıp telakki edilmiştir. Arap şiirini ezberleyerek dilinin gelişimini sağlamalıdır. Arapların yazdığı "emsâl kitapları" nı okumalı, diğer ilimlerin yanı sıra matematik ve ferâiz ilmini bilmelidir. Başkasını taklit ederek yazı yazmamalıdır. Zira bir başkasını taklit, kâtip için aşağılık bir durumdur. Kâğıdı düzenli kullanma sanatını iyi bilmelidir. Ne kadar fıkıh, Arapça bilgisine sahip olursa olsun, kâğıdı iyi kullanmayan kâtibin erbabı bir ehemmiyeti yoktur. (Olgun, 2006: 49)

## **3. Kâtiplerin el kitabı öğretici münşeâtlar**

### **3.1. Öğretici münşeâtlarda genel şablon**

Kâtiplerin kılavuz kitabı sayılabilecek münşeât mecmuaları, Osmanlı döneminde telif ya da derleme yoluyla oluşturulmuş ve genel anlamda üç kısımdan meydana gelmiştir. Bir münşinin ismine nisbet edilen veya muhtelif kimselere ait yazıları toplayan münşeâtlar; siyâsî ve idarî tarzdaki mektuplar; inşâ tekniğini öğretme amacıyla kaleme alınan deneme ve derlemeler.<sup>2</sup> (Kütükoğlu 1986: 169) Öğretici münşeâtlar da diyebileceğimiz üçüncü gruptaki münşeâtlar, gerek Divan-ı Humâyûn ve defterdarlık kalemleri gerekse kadılık müessesesinde kâtiplik yapacaklara mektup ve vesika yazma melekelerini kazandırmak için hazırlanmış derlemelerdir. (Kütükoğlu 1986: 171) Yani bu tür münşeâtlar, kalem çalışanları için temel bir müracaat kitabı gibidir. Öğretici münşeâtlardaki genel şablon, Kıyımlı Hafız Hüsam'ın tertiplelediği ve Anadolu'da bilinen en eski inşâ eserlerinden sayılan Teressül'den yola çıkarak şöyle tasnif edilebilir: 1) Fasl-ı evvel kitâbet edebini bildirir. 2) Fasl-ı sâni sernâmeler yazmak kâidesini bildirir. 3) Fasl-ı sâlis cevâbnâmeler yazmak kanununu bildirir. 4) Fasl-ı râbi' beratlar yazmak tarikasını bildirir.<sup>3</sup> (Tekin, 1996: 287-288)

### 3.2. Kitâbette dikkat çeken hususlar

#### 3.2.1. Kâğıdın kullanımı

Kitâbette kâğıdın temiz, düzgün ve güzel yani gökçek, pâk bir kâğıt olması ve buna eğer ki kâtibin hüsn-i hat ile yazmaya melekeli yoksa en azından ayân (açık, anlaşılır) bir hat ve dürüst bir imlâ ile yazması, diğer bir deyişle mektubun kolayca okunup anlaşılabilmesi elzem görülmüştür. Bununla birlikte kâğıdın şekli, satırların kâğıda sık yahut seyrek yazılması gibi unsurlar da önemli görülmüştür. Zira kâğıdın uçlarının birazcık kesilmesi ile mektup, nücûm ehline göre kötü sayılan dörtgenden kurtarılmış olur. Satırların sıklığı meselesi ise doğrudan mektubun muhatabı ile ilgilidir. Şayet mektup üst makama yazılacak ise kâğıdın orta yerinden başlanmalıdır. Akranlar arası yahut üst makamdan alta yazılacaksa kâğıdın üst kısmından başlanır. Alt makamdan üste yazılan mektubun satırları sık, üstten alta yazıların ise satır araları daha geniştir. (Haksever, 1995: 10) Mektup, kâğıdın bir yüzüne yazılır ve arka yüz kullanılmaz. Kâğıt boyutları da standart değildir. Mektubun uzunluğuna göre uzar ya da kısılır. Kâğıt çoğunlukla boş yer kalmayana kadar doldurulur. Alta ve yanlara derkenarlarla notlar eklenir. (Gökyay, 1974: 21) Münşeâtlar, istenilen renkte kâğıt elde etmek, bir kâğıttaki minyatürü diğer bir kâğıda kopyalamak, kâğıda bulaşan mürekkep, yağ ve bezir yağı gibi şeylerin lekesini çıkarmak, kâğıda haşerelerin zarar vermemesi için yapılması gerekenler ve kâğıttan bir hattın nasıl silinebileceği hususlarına dair de bilgiler sunmaktadır. (Şahin, 2005: 129-131) Söz gelimi bir kâğıdın nakşının diğer bir kâğıda nasıl aktarılabilmesine ilişkin şu notlar dikkat çekicidir:

“Eger münakkaş kâğıdın nakşın [nakışlı bir kâğıdın nakşını] beyâz kâğıda tebdil itmek murâd olsa ol beyâz kâğıdı mermer ve yâhud tahta üzerine basup pâk su ile songer ile ısladup kâğıd üzerinde yine suyu songer ile alup ol münakkaş kâğıdı berâber alup kâğıdı üzerine basup dahı su ile songer ile ısladup yine suyun songer ile alup tekrâr anun üzerine bir beyâz kâğıdı basup anı dahı vech-i meşrûh [açıklandığı şekilde] ısladup suyun songer ile alınduktan sonra bir taş altına düzce basdurup temâm suyu çekilince düre. Ba‘dehü çıkarup gölgede kurudup mühre uralar. Üçi dahı münakkaş ola. Biri birinden fark olunmaya.”<sup>4</sup> (Şahin, 2005: 129)

<sup>2</sup> Benzeri bir tasnif çalışması için bkz. (Gök, 2008: 735). Agah Sırrı Levend, münşeâtları resmî yazıları ihtiva edenler, yazışma kurallarını sıralayanlar, sadece bir şairin mektuplarını içerenler ve farklı şairlerin mektuplarını bulunduranlar diye tasnif etmektedir. Bkz. (Levend, 1998: 113-116). Halil İbrahim Haksever ise münşeâtları edebî nitelikte olanlar, tarihî vesika niteliğindeki ve didaktik tarzdakiler diye üç şekilde sınıflandırmaktadır. Bkz. (Haksever, 1995: I-V). İnşânın tarihî gelişimi ve münşeâtların yüzyıllar içindeki dağılımı için bkz. (Gültekin, 2007)

<sup>3</sup> Şinasi Tekin'in vurgusu üzere, sistematigi ilk defa Teressül adlı bu eserle ortaya konan yazışma âdâbı, sırf Osmanlılara mahsus bir yazışma geleneği değildir. Tarihî veriler bu Türkçe resmî yazışma geleneğinin Osmanlılardan önce *Aydın-Kütahya-Konya* hattı üzerinde yani Orta ve Batı Anadolu'da ortaya çıktığını göstermektedir. (Tekin, 1996: 290)

<sup>4</sup> Kâğıtla ilgili bilgilerin yanında Mecmû'a-i Münşeât'ta kalem, mürekkep ve yazı çeşitlerine dair bilgiler bulunmaktadır: “Bilgil kim kalem altı sınıfdur üç sınıfı eyüdü ve üç sınıfı yaramazdur. Evvel kalem-i surhdur ya'nî kızıl renkdür ikinci sınıfı sefidür ya'nî beyazdur üçüncü sınıfı sahtdur ya'nî berkdür ve kalemün üç sınıfı ki yaramazdur sınıf-ı evvel sebükdür ya'nî yegnidür sınıf-ı sâni süstür ya'nî gevşekdür sınıf-ı sâlis siyâh renkdür (...) ve ba'dehü kalemün trâşı dahı dört vech

### 3.2.2. Mektuplaşmada usûl

Kâtip, mektup yazarken mektubunu göndereceği makama göre kaleme almalıdır. Üst makama yazılanlar yalvarma üslûbu ve üçüncü şahıs kipiyle olmalı ve gönderilenin ismi edeben yazılmamalıdır. A'lâdan ednâya yazılanlarda çokluk kipi, soru cevap şeklindeki büyüklük edatları kullanılmaz. Akranlar arasındaki mektuplarda mertebeye göre saygı ifadesi içeren lafızlar kullanılır. Muhatabın ismi bu tür mektuplarda zikredilir. Üstten alta gönderilenlerde talep ve duanın kabulü rica ile söylenir. Mektup gönderilen kişiyle uzun süreli bir ayrılık söz konusu değilse iştiyâk rûknüne yer verilmez. Alt makamdan yazılanlarda mektubu gönderen kişiden üçüncü bir şahıs olarak bahsedilir. Ahvâlin bildirilmesi selâm rûknüne bitişik olur ve selâm ile ahvâlin bildirilmesi aynı kipte olur. (Haksever, 1995: 9-11; Şahin, 2005: 27-28; M. Kütükoğlu, 1998: 222) Mecmû'a-i Münşeâtta da kâtiplere benzeri öğütler verilmiştir. Buna göre ednâdan a'lâyâ yazılacak mektuplarda meramı ifade etmek için gereksiz laf kalabalığına girilmemeli, muhâtabdan talep neyse hemen o yazılmalıdır. Üst makamdakilere yazılan mektuplarda muhâtab dışında farklı kişilere selâm u kelâm yazmak da kınanan bir tutumdur. Akranlar arasında yazılan mektuplarda ise lafî çok fazla uzatmak, hatta mektuba şi'r ü ebyât katmak hoş karşılanmaktadır. Karşı tarafa yazılacak selâm'ın da mektupta yeri tarif edilmiştir. Şayet kâtip üst makamdaki birine (ulu kişilere) selâm yazıyorsa mektubun yukarı kenarında yazarak saygı ve hürmetlerle selâm rûknünü tamamlamalıdır. Fakat selâm yazılan kişiler ednâ, yahut akran ise mektubun kenarında yazılmalıdır. Kâtip, mektubu bitirince başından sonuna kadar okunmalı ve gerek imlâ gerekse inşâ bakımından bir galat mevcut ise onları düzeltmelidir. Aksi takdirde mektubun ulaştığı yerde kâtibine câhil damgası vurulabilir. (Şahin, 2005: 136-137) Mektuplarda tarih yazımında da bazı klişeler söz konusudur. *Muharrem* ayında yazılan bir mektuba "fi şehri Muharremi'l-harâm", Safer ayında yazılan bir mektuba "fi şehri Saferi'l-muzaffer sıhhati bi'l-hayr ve 'z-zafer" klişesi konulur. Ay isimleri yine klişe olarak Muharrem (م), Safer (ص), Rebî'ü'l-evvel (ر), Rebî'ü'l-âhîr (ر), Cemâziye'l-evvel (ج), Cemâziye'l-âhîr (ج), Receb (ر), Şa'bân (ش), Ramazân (ن), Şevvâl (ل), Zilka'de (ذ), Zilhicce (ذ) harfleri ile simgelenir. (Şahin, 2005: 139) Katiplerin işlerini kolaylaştırmak için mektuplarda kalıp olarak kullanılan ünvan-ı mekâtib, sernâme, akvâl-i dîbâce, i'lâm-hâne, istifsâr-ı hâl, arz-ı iştiyâk, nümâ-yı visâl, arz-ı vusûl-nâme, iltimâs-ı mektûb, du'â-yı hâtîme ve beyân-ı esâmî gibi formüllere münşeâtlarda epeyce örnek verilmiştir. (Şahin, 2005: 140-161) "İhvân-ı safâdan hullân-ı vefâdan ba'z tesvîd-i mektûb murâd idindükde teshîl-i merâm için suver-i mekâtib kisve-yi ibârâtıla ârâste ve hilye-yi isti'ârâtıla pîrâste olan kelimâtun fâyıkı ve ıstîlâhâtun lâykı esnâfila derc olındı" ifadesine göre münşeâtlardaki bu kalıplar sadece kâtipler için değil mektup yazmak isteyen her türden insanlar için kaynak durumundadır.

Yenileşme çabaları neticesinde mekteplerde okutulmak üzere kaleme alınan kitaplarda ise kitabette dikkat edilmesi gereken unsurlar şöyle sıralanmıştır:

- Mürekkep güzel olmalı
- Kalem muntazam tıraş edilmeli
- Kâğıt pürüzsüz ve temiz bulunmalı; yazılan şeyin türüne göre kâğıt belirlenmeli. (Akrabadan birisine yazılan mektubun kâğıdı ile resmî bir daireye yazılan mektubun kâğıdı boyut ve tür bakımından birbirinden farklıdır.)

---

üzredür nev'-i evvel açmasıdır ya'nî ince tarafından kat' itmekdür nev'-i sâni kalemün yanlarını almakdur nev'-i sâlis kalemün ucın kesmekdür bu kesmek dahı üç dürlüdü." (Şahin, 2005: 127-128)

"Bir mikdâr su içine sâfi su ile kaynatar indirdükden sonra eliyle muhkem ezeler ve içine bezden süzeler pes kâğıdı ol suya baturalar gölgede kurudup mühre uralar a'lâ şekker reng ola. Eger dilerisen kim ıslâh olunmuş kâğıda böcek ve kesegen ziyân itmege zikr olunan 'amele bir mikdâr aztar suyu katup ıslayalar ol kâğıdı haşerat ziyân itmeye." (Şahin, 2005: 129-130)

"Eger dilerisen kim bir sâ'at içinde eyüce siyâh midâd (mürekkep) düzesin gerekdür ki elli dirhem mazı muhkem 'atîk döyüp sık ince bezden geçirüp bir dirhem döğilmiş şâb katup dahı bir ritl ya'nî yüz otuz dirhem su koyup bir yeşil çanak içine kifâyet mikdârı tahrîk idüp tâ memzûc ola andan sonra zamg-ı 'Arabî katup isti'mâl eyleye." (Şahin, 2005: 131)

"Sîfât-ı hatt-ı dîvânî yâ-yı nisbî ile erkân-ı dîvâna mergûb ve mahsûs olan hatta dirler ebü'l-hutûtudur ya'nî yazularun atasıdır dimek olur cemî'-i hutûtun erkegidür ve eşrafıdır." (Şahin, 2005: 134)

- Yazıya besmele ile başlanmalı, eğer yazı fetva makamından çıkmış ise besmele yerine *hû* kullanılabilir. Basmelenin yeri kâğıdın 1 cm altı ve tam ortasıdır.

- Ser-nâme bulunmalı. Ser-nâme bismelenin altına yazılır ve üç türdür. İlki, ihtiramen (saygı, hürmet için) yazılandır. İkincisi, daha çok ticarî yazışmalarda kullanılan ve adres şeklinde olandır. Sonuncusu ise resmî ser-nâmelerdir ki her mektupta yazılması gerekir.

- Elkâb, kitâbetin riayet edilecek bir diğer maddesidir. Resmî ve hususî olarak iki çeşittir. Resmî elkabın yazılması zorunludur. Hususî elkab ise isteğe bağlıdır.

- Mektubun bitimine yazılan saygı ifadesi taşıyan sözleri içeren kısım *hâtimedir*.

- Mektuba kesinlikle tarih yazılmalıdır. Tarih, Arabî ve Rumî olarak iki türdür. Tarih, mektubun son satırı kâğıdın yarısına yahut daha evvel bitmişse son satırın hemen altına; kâğıdın yarısından sonra bitmişse bitiş satırının altına ve kâğıdın ortasına yazılır.

- İmza mektuba okunaklı biçimde yazılmalıdır. İsmi sadece ilk harfini yazmak caiz değildir.

- Hâmîş ya da der-kenar, mektubun bitiminden sonra kâğıdın altına yahut üstüne yazılır. Bu bölümde unutulmuş veya sonradan akla gelen kısımlar işlenir.

- Zarf. Muhatabın ismi, şöhreti, işi, ikamet yeri okunaklı biçimde zarf üzerine yazılır. Zarfın ortasına besmele, bimennihî Te‘âlâ yazılmalı; adresten sonra *bedûh* lafzı eklenmelidir. (Mehmed Fuad, 1328: 7-12)

- Ayrıca kitâbette dikkat edilmesi gereken şartların en önde geleni *fikretmek* yani *yazılacak şeyi zihinde tasarlamaktır*. Bu bahis mektubun ne üzerine olacağı, kâğıdın nereden başlanıp nerede bitirebileceği üzerinedir. (Mehmed Fuad, 1324:4; Mehmed Fuad, 1328: 18)

### 3.2.3. Esâmî-yi kitâbet

Kâtiplerin ilm-i kitâbette derinleşebilmesi için bilmesi elzem görülenlerden biri de münşeâtlarda esâmî-yi kitâbet olarak dile getirilmiştir. Esâmî-yi kitâbet *mektup* ana başlığında toplanan yazışmaların aralarındaki küçük farklara işaret etmesi bakımından önemlidir. Mecmû‘a-i Münşeât’ta *esâmî-yi kitâbet* başlığı altında şunlar zikredilmiştir. *Mektûb*: Herhangi bir yazı (hat) ile yazılmış her türden kâğıda denmiştir. *Nâme*: Gönülden geçen güzel duyguların (aşkın) ifade aracı olarak düşünülmüş ve estetik açıdan da güzel görünmek için olsa gerek, dîvânî hat ile yazılması gerektiği vurgulanmıştır. *Emr ü hükm*: Padişahların kendi vilayetlerinde olan kullarına zabt u tasarruf için verdikleri mektuptur. *Tevkî‘*: Padişah nişanlarına denmiştir. *Refî‘*: İçinde sadece talebin olduğu mektuplardır. Bunlarda selam rûknü yoktur. *Varaka*: İçinde muhataba dua ve sena ile birlikte ondan şefaet ve rica talebinin olduğu mektuptur. *Hüccet-i Vesika*: İçinde alım-satım ve kavga gibi konulara dair hazırlanmış kadı sicilleri ve suretlerine denir. *Nakl*: Kadıdan kadıya nakl-i şöhret için gönderilen mektuplara denir. *Mürâsele*: Dostların birbirlerine gönderdikleri mektuplara denir. Aynı zamanda kadılardan mahkemeye davet için gönderilen celplere derler. *Mürâsele-yi tezkire*: Geçmişteki bir şeyi hatırlatmak ya da gelecekte yapılacak bir işi güvenceye almak için yazılan mektuplara denir. *Temessük*: Bir nevi borç senetleri gibidir. (Şahin, 2005: 137-138)

### 4. Çekirdek münşeât

Birtakım öğretici münşeâtlarda özellikle teorik kısımların neredeyse harf harf tekrarlandığı görülmektedir. İşin ilginç tarafı bu münşeâtlar birbirinin kopyası da değildir. Her biri kendi başlarına müstakil bir münşeât şeklinde kaleme alınmıştır. Söz gelimi şu üç münşeâtta (Münşeât Mec. Üniv. Ktb. Ty. 2599; Münşeât Mec. Sül. Ktb. Halet Efendi 760, Münşeât-ı Süheylî, Üniv. Ktp. Ty. 238) münşinin tarifi, nesir çeşitleri, secinin nesir için önemi, kâğıdın şekli gibi konular küçük farklar dışında aynen tekrarlanmıştır. Ancak yeniden vurgulamak gerekir ki ortak kısımlar sadece bundan ibarettir. Münşeâtların diğer kısımları farklı yazışma örnekleri ile doludur:

“Ta‘rîf-i Münşî: Münşî ma‘lûm olsun ki münşî fusahâ vü bülegâ katında ahsen-i vech üzere ma‘nâ-yı maksûdını edâya kudret-i melekesi olandır dört kısımdur **kısm-ı** evvel münşî-yi hakikîdür ki ta‘rîf ana sâdik ola fî-zemâninâ hâzâ nâdirdür zîrâ şartdandır ki fikr-i **kavîm** ve tab‘-ı müstakîm

sâhibi olup ilm-i lügat-i Arab u Acem ve sarf u nahv ve me'ânî vü beyân u bedî' ve sâ'ir ulûm-ı edebiyeyi bilüp terâkib-i bülegâ ve eş'âr-ı fusahâyı çok tettebbu' itmiş ola." (Münşeât Mecmuası, 2599: vr. 1b)

"Ma'lûm olsun ki münşî fusahâ vü bülegâ katında ahsen-i vech üzre ma'nâ-yı maksûdını edâya kudret-i melekesi olandur dört kısımdur evvel münşî-yi hakîkîdür ki ta'rîf ana sâdik ola fî-zemâninâ hâzâ nâdirdür zîrâ şartdandır ki fikr-i kavîm ve tab'-ı müstakîm sâhibi olup ilm-i lügat-i Arab u Acem ve sarf u nahv ve me'ânî vü beyân u bedî' ve sâ'ir ulûm-ı edebiyeyi bilüp terâkib-i bülegâ ve eş'âr-ı fusahâyı çok tettebbu' itmiş ola." (Münşeât Mecmuası, 760: vr. 22b)

"Sâhib-i Miftâh es-sec' fi'l-keâmî'l-menşûr fi-hükmi'l-kâfiyye fi'l-keâmî'l-manzûm buyurmalarıyla fenn-i inşâda mâhir Hoca Mahmûd eş-Şeyh Mehmed el-Gîlânî Menâzıru'l-İnşâ nâm te'lifinde sec'e ri'âyete tenbîh itmişdür ammâ ba'zıları ri'âyet-i sec'e takayyüd itmemişlerdür." (Münşeât Mecmuası, 760: vr. 22b)

"Sâhib-i Miftâh es-sec' fi'l-keâmî'l-menşûr fi-hükmi'l-kâfiyye fi'l-keâmî'l-manzûm diyü buyurmalarıyla fenn-i inşâda mâhir Hoca Mahmûd bin eş-Şeyh Mehmed el-Gîlânî Menâzıru'l-İnşâ nâm te'lifinde sec'e ri'âyete tenbîh itmişdür ammâ ba'zıları ri'âyet-i sec'e takayyüd itmemişlerdür." (Münşeât Mecmuası, 2599: vr. 2a). *Bu iki münşeât, Münşeât-ı Süheylî'de de (Üniv. Ktp. Ty.238) aynen tekrarlandığından, Münşeât-ı Süheylî'den aynı kısımları tekrardan yazma gereği duyulmamıştır.*

Aralarında bir nüsha bağı olmaksızın birtakım münşeâtların, tek bir münşinin kaleminden çıkmışçasına birbirini tekrar etmesi neticesinde denebilir ki münşeâtların bazıları ya *çekirdek münşeât* denebilecek münşeâtlardan ya da konuyla ilgili müstakil eserlerden çoğaltılmıştır. Bu duruma bir diğer sebep münşeâtların gençlere yazı talimi için yazdırılıp ezberletilmesi de gösterilebilir.<sup>5</sup> Çekirdek münşeât tabiri, Osmanlı sahasında kaleme alınan ilk münşeât örnek ya da örnekleri ile kâtiplerce çok beğenilmiş münşeâtları ifade etmektedir. Çekirdek münşeât, tek bir münşeât olabileceği gibi birden fazla münşeâtın birleştirilmesiyle de oluşabilir. Eğer tek bir münşeât olarak kabul edilirse, türünde kaleme alınan ve birbirinden farklılık arz eden ilk münşeât örneklerine bakmak gerekir. Eğer ki çekirdek münşeâtlar birden fazla münşeâtın birleşmesinden oluşmuş kabul edilirse, devrinde en çok beğenilip kâtiplerce ezberlenen münşeâtlar tespit edilmeli ve bunların diğerlerini ne derece etkiledikleri incelenmelidir. Arap, Fars, (şekil bakımından) Bizans ve Selçuklu çizgisinde oluştuğu kabul edilen Osmanlı diplomatikasında, yazışmalar için kaynak niteliğinde olan münşeât mecmualarının içeriklerinin aynı *şablonda* belirlendiği düşünülebilir. Öyle ki Osmanlı dönemi münşeâtları, şablon olarak İslâm'ın ilk yıllarında ortaya çıkan eserlerin bir devamı gibidir. Nasıl ki divan şiiri duyuş tarzı bakımından Fars şiirinden etkilendiyse, münşeâtlar için de benzer etkilerden söz edilebilir.<sup>6</sup>

### **Sonuç**

İçerisinde her türden resmi yazışmayı barındıran münşeât mecmuaları yazışma âdâbını, usulünü, yol ve yordamını göstermesi bakımından muhatabları için önemli kaynak eser niteliğini taşımaktadır. Kâtiplerin de bu muhatablar arasında önemli bir yer teşkil ettiği muhakkaktır. Kâtiplik, Hz. Muhammed döneminden itibaren önemli bir merteye sayılmış ve şerefli bir meslek olarak önemini korumuştur. Bunda İslâmiyet'in yazıya verdiği önemin de payı büyüktür. İlerleyen zamanlarda ise kâtipliğin terfi için önemli olması, bunun yanında bürokratik yazışmaların kurumsal hale gelmesi gibi unsurlar göz önüne alınırsa kâtiplerin bu çetin yolda yürürken kılavuzlara ihtiyacı kaçınılmazdır. İşte bu ihtiyacı, özellikle öğretici diye tasnif edilen münşeâtlar karşılamıştır.

### **KAYNAKÇA**

Durmuş İ., Kanar M., Kurtuluş R., Uzun M., Görgün T. (2000), "İnşâ", *DİA*, cilt 22, İstanbul.

<sup>5</sup> M. Zeki Pakalın, kâtiplerce önemli görülen bazı münşeâtların devrinde ezberlendiğini söylemektedir. Bkz. (Pakalın, 1951: 620).

<sup>6</sup> İslâm'ın ilk yıllarından itibaren kâtipler için hazırlanan münşeât mecmuaları genel hatlarla *kâtipler için teorik bilgi içerenler, tarih ve yer belirtmeksizin yazışma örnekleri ihtiva edenler ve bu iki türün birleşimiyle meydana gelenler* diye üç başlık şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu tasnif için bkz. (Gök, 2008: 735).

- GÖK, Nejdet. (2008), “Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmi veya İlm-i İnşa”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Konya.
- Gökay, Orhan Şaik. (1974), “Tanzimat Dönemine Değın Mektup”, *Türk Dili*, cilt XXX, S. 274, Ankara.
- Gültekin, Hasan. (2007), *Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihi Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin*, Hacettepe Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara.
- Haksever, Halil İbrahim. (1995), *Eski Türk Edebiyatında Münşeâtlar ve Nergisi'nin Münşeâtı*, İnönü Üniversitesi Doktora Tezi, Malatya.
- Keskiner, Osman. (1996), *Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Gelişmesi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Doktora Tezi, Samsun.
- Kütükoğlu, Mübahat. (1998), *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Kütükoğlu, Bekir. (1986), "Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatığı Bakımından Ehemmiyeti", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri- Bildiriler 30 Nisan-2 Mayıs*, İstanbul.
- Levend, Agah Sırrı (1998), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Mehmed Fuad (1328), *Kitâbet Hocası*, İstanbul.
- Mehmed Fuad (1324), *Sekiz Yaşından On İki Yaşına Kadar Çocuklara Usul-i İnşâ ve Kitâbet*, Karaca Matbaası, İstanbul.
- Mehmed Nüzhet (1302), *Muaddilü'l-ımlâ ve Mükemmelü'l-inşâ*, İstanbul.
- Münşeât Mecmuası*, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 760.
- Münşeât Mecmuası*, Üniv. Ktp. Ty. 2599.
- Münşeât-ı Süheylî*, Üniv. Ktp. Ty. 238.
- Olgun, Sibel. (2006), *Birinci Abbasi Döneminde Kitabet*, Selçuk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Pakalın, M. Zeki (1951), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, MEB yay., İstanbul.
- Rusûhî İsmâil-i Ankaravî, *Miftâhu'l-belâga*, Üniv. Ktp. İbn 794.
- Şahin, Oğuzhan. (2005), *Mecmu'a-i Münşeât TDK A.363/1 (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, Erciyes Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Tekin, Şınasi. (1996), “Fatih Sultan Mehmed Devrine Ait Bir İnşâ Mecmuası”, *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Memorian Abdülbaki Gölpınarlı Sayısı II.
- Turan, Osman. (1958), *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK Yay., Ankara.
- Yalçınkaya, Mehmet Akif (2006), *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Hz. Peygamber'in Mektuplarının Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, , İzmir.